

**PRESUPOSISI SAJRONE PACATURAN MAHASISWA UNESA GRUP WHATSAPP
FORMAT-R**

E-JOURNAL

**Dening:
Laila Wasista Decarela
16020114082**

**UNIVERSITAS NEGERI SURABAYA
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAN SASTRA DAERAH
2020**

PRESUPOSISI SAJRONE PACATURAN MAHASISWA UNESA GRUP WHATSAPP FORMAT-R

Laila Wasista Decarela

S-1 Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Jawa (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya
lailadecarela16020114082@mhs.unesa.ac.id

Dr. Surana, S.S., H.Hum.

Dhosen Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Jawa (Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Presuposisi ing basa Jawa wis tau diteliti nanging asil panliten kang mligi lan rinci ngenani presuposisi ing medhia sosial mligine WhatsApp durung ana. Presuposisi sajrone pacaturan mahasiswa Unesa grup WA Format-R mujudake pangira-ira kang tuwuh saka tuturan kang dituturake dening anggota grup WhatsApp Format-R mligine yaiku mahasiswa Unesa. Adhedasar bab kasebut, panliten iki dipunjerake ngenani presuposisi sajrone pacaturan mahasiswa Unesa grup WA Format-R. Dene undere panliten iki, yaiku: (1) Jinis presuposisi apa sajrone pacaturan mahasiswa Unesa grup WA Format-R, lan (2) Kaya ngapa asile proses presuposisi sajrone pacaturan mahasiswa Unesa grup WA Format-R. Tujuwan panliten iki yaiku ngandharake lan njlentrehake jinis lan asile presuposisi sajrone pacaturan mahasiswa Unesa grup WA Format-R. Jinis presuposisi sajrone pacaturan mahasiswa Unesa ing grup WA Format-R iki ana 6.

Panliten iki kalebu panliten etnografis komunikatif. Dhata sajrone panliten iki yaiku pacaturan mahasiswa Unesa grup WA Format-R. Teori kang digunakake kanggo ngandharake lan njlentrehake dhata yaiku teori presuposisi. Dhata kasebut saka asil nyemak lan nglumpuake tuturan pacaturan mahasiswa Unesa ing grup WA Format-R. Sabanjure, dhata kasebut dijlentrehake nganggo metodhe pragmatik.

Jinise presuposisi ing pacaturan mahasiswa Tuban grup WA Format-R iki ana 6 jinis presuposisi, yaiku: (1) Presuposisi Eksistensial, (2) Presuposisi Faktif, (3) Presuposisi Non-Faktif, (4) Presuposisi Leksikal, (5) Presuposisi Struktural, lan (6) Presuposisi Konterfaktual. Asile proses presuposisi ing pacaturan mahasiswa Tuban Format-R iki ana 2 asil presuposisi, yaiku: (1) Ditampa, lan (2) Ora ditampa.

Tembung Wigati : Presuposisi, Pacaturan Mahasiswa Unesa, WhatsApp.

PURWAKA

A. Landhesan Panliten

Sesrawungan ing bebrayan manungsa mbutuhake piranti, piranti sing dibutuhake manungsa gawe bebrayan yaiku basa. Basa digunakake supaya manungsa siji bisa ngandharake apa sing maksud utawa alat komunikasi marang manungsa liyane lan supaya bisa nyandhak maksud andharan mitra tutur kasebut. Basa minangka salah sawijine unsur budaya lan symbol tumrap manungsa. Merga ora ana salah sawijine kagiyatan manungsa sing ora migunakake basa (Chaer, 2007:53). Lumantar basa, manungsa bisa mangerteni kawruh lan andharan apa sing ana ing paikire manungsa liyane. Saka kuwi sekabehe solah bawane manungsa ing pasrawungan, ora bisa dipisahake saka guneman marang wong liya. Nandyan manungsa mau ora bisa nyuwara, nanging isih bisa guneman gunaahe basa saka perangane awak utawa sing diarani basa isyarat. Lumantar basa bisa diandharake kanthi cara langsung uga bisa diandharake kanthi cara ora langsung. Kanggo ngerteni sing dimaksud ora langsung diandharake saka pasinaon pragmatik.

Yule (2006:3) pragmatik yaiku ilmu basa sing nyinaoni makna kang diandharake dening pamicara utawa pagripta dingerteni dening mitra wicara (pamaca). Pragmatik uga nyinaoni kepriye mitra tutur bisa mangerteni makna sing dimaksud dening panutur kasebut. Saka kana nduweni Paedah nalika nyinaoni basa lumantar saka pragmatik kuwi supaya bisa negesake luwih dhisik makna tuturan saka apa sing dituturake dening panutur utawa tulisan sing ditulis dening panulis kasebut. Perangan saka panggon, pasinaon pragmatik ditegesi yaiku pasinaon basa sing ora diandharake sajrone tuturan langsung. Ning sajrone pasinaon pragmatik akeh ilmu liya sing digawe kanggi nyinaoni maksud andharan panutur salah swijine yaiku presuposisi iki.

Presuposisi yaiku salah sawijine pasinaon ning sajrone ilmu Pragmatik. Presuposisi yaiku anggapan sing ditarik saka adi dhasar konteks salah sawijine ukara sing diucapke. Presuposisi kuwi uga bisa diarani minangka praanggapan utawa anggepan ing basa Jawa, lan dugaan ing basa Indonesia. Praanggepan kuwi tuwuh saka apa kang dituturake dening panutur. Dituturake panutur sajrone wacana

lisan, dene digambarake dening panulis menawa ana sajrone wacana tulis. Mula, presuposisi kuwi diduweni dening mitra tutur sajrone wacana lisan, lan pamaca sajrone wacana tulis. Presuposisi bisa dititingi lumantar telung titingan, yaiku semantik, analisis wacana, lan pragmatik. Mula presuposisi utawa pranggapan sajrone pragmatik kuwi perlu disinaoni kanggo ngerteni maksud tuturan utawa tulisan kang tegese ora bisa diandharake yen dititingi nganggo teori semantik kanthi anane konteks lan konteks kasebut.

Presuposisi iki gampang banget ditemokake ana ing bebrayan, amarga sadar ora sadar, bebrayan kerep gunake pangira-ira tumrap kedadeyan apa wae kang dumadi ing sakupenge. Nanging saben wong mesti nduweni pangira-ira sing beda saben wong liya. Pamawas mau dilandhesi anane pamawas saka Levinson kang ngandharake yen pangira-ira iki uga bisa dingerteni minangka samubarang kang dadakake lelandhesan kang gegayutan karo tuturan sing cocok utawa trep karo konteks. Pamawase Levinson kuwi mau bisa dingerteni yen presuposisi mau butuhake konteks ketimbang teges utawa anggapan kang bakal tuwuh lan diduweni dening mitra tutur utawa pamaca sajrone wacana tulis. Wacana tulisan miturut Taringan (2009:52) yaiku wacana kang disuguhake kanthi lisan, dadi nduweni sesambungan karo basa lisan, wujud wacana lisan kaya kang wis sinebut ing ndhuwur bisa arupa pecaturan, tuturan, lsp. Wacana tulis iki wiwit ana nalika aksara dikenal dening bebrayan. Tuladhane wacana tulisan iki macem-macem kayata iklan utawa sponsor, peraturan, lsp.

Ing jaman sing wis owah iki utawa asring kasebat zaman kemajuan, merga kanthi anane IPTEK kang saya ngrembaka lan maju. Majune IPTEK mau uga magribawani wacana lisan, utamane tulis wacana tulis ning zaman saiki akeh banget wujud, wiwit sponsor utawa luwih asring diarani iklan, ana uga unen-unen lan isih akeh maneh. Wacana tulis kang paling gampang ditemokake aneng jaman saiki yaiku wacana tulis medhia sosial. Wacana tulis arupa medhia sosial iku akeh banget jenise. Mula, narik

kawigaten kanggo dititingi. Medhia sosial bisa diingerteni minangka jaringan sosial kaya layanan abasis web kang bisa digunakake kanggo mangunsei publik sing bisa diakses marang profil liyane kang sesambungan, Yusup lan Graha (2007:2). Medhia basa tulis akeh jinise tuladhane kanthi medhia majalah, koran, sapnduk, baliho, banner, lan internet. Gegayutane karo perkembangan zaman utawa teknologi sarana medhia saya akeh salah sawijine medhia sosial. Salah sawijine sarana medhia sing bakal dibahas yaiku WA utawa *WhatsApp*.

WhatsApp utawa WA yaiku aplikasi pesan instan gawe smartphone. WA salah sawijine medhia sosial sing digunakake sarana pacaturan utawa ngirim pesan kang singkat utawa instan. Pawongan kang nggunakake WA saka maneka warna saka relasi sosial, kanggo nggampangake pacaturan antarane wong siji lan sijine mula ing medhia sosial Wa uga ana menu grup supaya bisa cecaturan langsung kang anggotane luwih saka siji. Ing panliten iki kang narik kawigaten yaiku presuposisi sajrone pacaturan mahasiswa Unesa grup WA FORMAT-R. FORMAT-R yaiku salah sawijine jeneng utawa kumpulan (komunitas) mahasiswa Tuban sing kuliyah ana ing Unesa. Presuposisi sajrone pacaturan dinduweni dening panutur. Mergo ning panliten iki sing nduweni presuposisi yaiku panutur kang nuturake tuturan, presuposisi saka panutur ing grup tuwuh uga ana kontek, mula panutur nduweni presuposisi negatif lan presuposisi positif. Leech (2003:356) nyebutake ngenani anane presuposisi ana loro yaiku presuposisi bener diarani presuposisi positif lan presuposisi salah diarani presuposisi negatif. Leech ngandharake bab kasebut adhedhasar sesambungan antarane tuturan karo kedadeyan kasunyatanane. Panliten ngenani presuposisi sajrone pacaturan Grup WA narik kawigaten panliti. Bab kasebut didhasari jalaran durung ana buku-buku kang ngandharake ngenani jinise presuposisi sajrone pacaturan medhia sosial.

B. Uderan Panliten

Magepokan klawan andharan ing ndhuwur undere panliten iki yaiku:

1. Jinis presuposisi apa sajrone pacaturan mahasiswa Unesa grup *WhatsApp* Format-R?
2. Kaya ngapa asile proses presuposisi sajrone pecaturan mahasiswa Unesa grup *WhatsApp* Format-R?

C. Ancas Panliten

Adhedhasar punjere panliten ing ndhuwur, mula ancasae panliten yaiku:

1. Ngandharake lan nlentrehake jinise Ppresuposisi sajrone pecaturan mahasiswa Unesa grup *WhatsApp* Format-R.
2. Ngandharake lan njlentrehake asile proses presuposisi sajrone pecaturan mahasiswa Unesa grup *WhatsApp* Format-R.

D. Paedah Panliten

a. Paedah Teoretis

Panliten iki diajab bisa menehi sumbangsih marang pangrembakane teori pragmatik. Uga minangka bukti aspek basa ngenani presuposisi sajrone pacaturan mahasiswa Unesa ing sosmed mligine ing grup WA.

b. Paedah Praktis

- (1) Panliten iki diajab bisa menehi paedah tumrap panliti, tumrap pamaos, lan tumrap bebrayan jawa supaya luwih ngerti babagan kajian presuposisi sahingga bisa didadekake panliten sabanjure sing isih sesambungan karo panliten iki.
- (2) Kanggone guru basa, asile paliten iki bisa didadekake pamawas sajrone nyinaoni basa ing sekolah mliginine sing sesambungan karo pragmatik.
- (3) Kanggo pamaca, asile panliten iki bisa dugunakake minangka medhia informasi ngengingi presuposisi.

E. Wewatesane Panliten

Wewatesane panliten ing kene nduweni piguna supaya panliten iki ora uwal lan adoh saka panjlentrehan, mula panliten iki bakal diwatesi. Wewatesan kaping pisan ngenani basa, mergo basa sajrone panliten iki nggunakake basa Jawa ngoko. Wewatesan liyane babagan papan paliten iki yaiku mung pecaturan mahasiswa Unesa ing grup WhatsApp Format-R.

F. Panjlentrehe Tembung

1. Presuposisi yaiku pangira-irane panutur sajrone pacaturan.
2. Panutur yaiku wong sing guneman. Panutur utawa *wong ke 1* minangka wong sing nuturake akeh sithik akehe tuturan kasebut. Saka kabeh kuwi panutur bisa dimaknani yaiku wong sing pinter guneman sing ngekei tuturan marang mitra tutur.
3. Mitra tutur yaiku wong ke 2 sing dadi lawan tuture panutur. Mitra tutur bisa dimaknani utawa di tegesi wong sing diajak guneman dening panutur, uga bisa ditegesi yen mitra tutur iku wong sing dadi punjere saka panutur.
4. Jejaring sosial yaiku salah sawijine medhia sosial kang ngunaake internet anggone operasi. Jejaring sosial akeh digunakake tumrap wong akeh nalika dheweke bisa nggawe web page pribadi, banjur isa sesambungan karo kanca-kancane kanggo

menehi informasi lan komunikasi, salah sawijine yaiku WA.

5. Grup *WhatsApp* Format-R yaiku grup sing digawe mahasiswa unesa saking Tuban. Format-R nduweni teges forum mahasiswa ronggolawe, anggota saka grup kasebut saka maneka warna jurusan uga daerah sing ana ing kabupaten Tuban, dadi basa kang digunakake campuran, ana basa Indonesia uga basa Jawa.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

A. Panliten Saemper

Panliten ngenani presuposisi ing basa Jawa sadurunge wis tau ditindakake nanging durung akeh ditindaake dening para panliten. Panliten ngenani presuposisi iki akeh-akeh diteleti ing basa Indonesia. Ananging objek kang digunakake yaiku ora medhia sosial mligine *WhatsApp*. Paneliten luwih asring gunaake novel ketimbang medhia sosial. Panliten iki ngandharake wujud tindak tutur ngongkon, lan sesambungane struktur sosial lan relasi sosial kanthi undha usuke basa kang trep. Panliten kang bakal ditindakake iki beda karo panliten sakliyané. Panliten iki bakal munjerake ing presuposisi sajrone pacaturan *WhatsApp* kang durung tau ditindakake.

Panliten kang nduweni sesambungan karo panliten iki yaiku Paundra Pristiyasiwi (2016) nlti presuposisi kanthi irah-irahan "*Presuposisi sajrone Pacaturan Mahasiswa Kelas C Taun 2015 Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah Universitas Negeri Surabaya*". Teori sing digunakake ing panliten iki yaiku teori presuposisi George Yule. Objek sing digunakake panliten kasebut yaiku tuturan langsung yaiku pecaturan mahasiswa. Yule (terjemahan Wahyuni, 2006:46) nggandharake yen presuposisi iki ana 6 jinis, yaiku presuposisi eksistensial, presuposisi faktif, presuposisi non-faktif, presuposisi struktural, presuposisi leksikal, presuposisi konterfaktual. Panliten kang bakal iki ana padha lan bedane karo panliten Paundra Pristiyasiwi (2016). Pepadhane saka panliten iki yaiku ngunakake perangan presuposisi saka Yule lan Frege. Dene pambeda saka panliten iki bisa didhelok saka objek panliten.

Panliten sing sabanjure yaiku Karisma Dwi Rahayu (2018) yaiku ngenani "*Presuposisi sajrone Pethilan-pethilan (QUOTES) IG @pathdailyjowo Taun 2017*". Panliten kasebut gunaake gunakake objek wacana tulis saka medhia instragram, sarta pujere panliten kang ngandharake jinis-jinise, pola dhistributif, lan tujuwan saka presuposisi kasebut.

Panliten kang bakal iki ana padha lan bedane karo panliten Karisma Dwi Rahayu (2018). Pepadhane

saka panliten iki yaiku ngunakake perangan presuposisi saka Yule lan Frege, pepadhan saliyané yaiku padha gunaake objek sosmed (sosial media) nanging bedane yaiku sosmed saka IG lan saka WA.

Panliten sing sabanjure yaiku Aini (2012) sing ngliti presuposisi kanthi judhul "*Presuposisi Tuturan Mario Teguh Dalam Acara Mario Teguh Golden Ways DiMetro Tv November 2011*". Asile saka panliten iki yaiku nganharake jinis-jinis presuposisi sajrone tuturan Mario Teguh, jinis presuposisi sing digawe yaiku presuposisi eksistensial, presuposisi faktif, presuposisi non-faktif, lan presuposisi leksikal. Ning sajrone panliten iki uga nlentrehake makna presuposisi sajrone tuturan Mario Teguh yaiku ngemot makna leksikal.

Panliten sabanjure yaiku panliten kanthi judhul "*Jenis-jenis Presuposisi*" kang diandharake dening Sutrisno (2014). Asil saka panliten iki yaiku ngandharake jinis presuposisi semantik lan pragmatik. Panliten kang bakal ditindakake iki beda karo panliten Sutrisno (2013). Bedane yaiku panliten iki ana objek lan teori kang digunakake. Objek sing bakal digunakake yaiku wacana tulis saka sosial media WA. Pambédha sabanjure ana ing teori kang digunakake. Teori kang digunakake sajrone panliten iki yaiku teori semantik, dene teori sing bakal digunakake ning sajrone panliten iki yaiku teori pragmatik. Sesambungan panliten kasebut karo panliten kang bakal ditindakake dening panliti iki yaiku menehi gegambaran ngenani teori presuposisi ing semantik lan pragmatik.

Panliten sabanjure yaiku panliten ngenani "*Praanggapan dalam Talk Show Indonesia Law Yers*" Wulandari (2012). Asile panliten iki yaiku ngenani jinis-jinis presuposisi sajrone tuturan modherator utawa pamicara ing talk show Indonesia Lawyers Club ing Tv-One. Kaping pindho yaiku ngandharake jinis-jinis presuposisi saka tuturan narasumber utawa mitra wicara ing talk show Indonesia Lawyers Club di Tv-one.

Panliten iki lan panliten sadurunge ana padha lan bedane. Pepadhane yaiku panliten iki nlentrehake jinis-jinis presuposisi adhedhasar teori presuposisi George Yule (terjemahan Wahyuni, 2006:46) lan teori presuposisi kang diandharake dening Frege (Laurence, 2006:29). Pambédane saka panliten iki karo panliten sadurunge ana ing prekara kang dirembug sajrone panliten iki yaiku panliten gunaake objek bedha yaiku saka wacana tulis arupa grup WA. Mula saka panliten iki diharapna bisa luwih narik kawiganten.

B. Analisis Wacana Pragmatik

Linguistik pancen nduweni tataran basa sing luwih amaba tinimbang ukara, yaiku wacana. Istilah

wacana tuwuh ing Indonesia sekitar taun 1970-an (saka basa Inggris discourse). Wacana yaiku rekaman panganggane basa ngenani kedadeyan-kedadeyan komunikasi. Komunikasi bisa nggunakake basa lisan lan bisa nggunakake basa tulis. Sajrone wacana tulis pamicara minangka panulis, dene mitra wicara minangka pamaca (Djajasurdarma, 2010:1-4).

Samsuri sajrone Djajasurdarma (2010:4) ngandharake yen wacana nyinaoni panggoe basa, dadi wacana nduweni sipat pragmatic. Miturut panggoné basa, dadi wacana nduweni sipat pragmatik. Miturut Wijana (1997:3) pragmatic yaiku cabang ilmu basa kang nyinaoni struktur basa kanthi cara *eksternal*. Dene miturut Levinson sajrone Djajasurdarma (2010:4) pragmatic yaiku pasinaon ngenani sesambungan antarane basa lan konteks kang diwenehi tandha sajrone struktur satuwan basa.

Pragmatik nduweni sesambungan karo wacana lumantar panggoné basal an konteks. Wacana lan pragmatik uga nduweni sesambungan antara unsur eksternal, yaiku unsur kang dadi bageyan saka wacana lan pragmatik. Anane unsur kasebut nduweni guna minangka gegane antarane wacana lan pragmatik.

1. Implikatur

Implikatur minangka sawijine konsep kang wigati sajrone ilmu pragmatik lan nuduhake pragmatik lan nuduhake pragmatik minangka sawijine perangan ilmu basa. Implikatur minangka maksud kang sumirat sajrone tuturan. Miturut Wijana lan Rohmadi (2009:227) implikatur minangka tuturan kang ngandhut maksud sumirat utawa maksud kang disingidake, maksud kang beda karo apa sing dituturake. Implikatur bisa dingerteni kanthi gampang yan antarane panutur lan mitra tutur andum pengalaman utawa padha ngertine.

2. Presuposisi

Nababan (1987:87) ngandharake yen presuposisi minangka dhasar utawa dudutan ngenani konteks basa kang bisa ngenani konteks basa kang bisa nggunakake wujudé basa nduweni makna tumrap panutur lan mitra tutur kanggo medharake makna utawa pesen kang dimaksud. Presuposisi minangka dudutan ngenani konteks basa kang ndadekake wujudé basa nduweni makna tumrap mitra tutur lan sawalike, serta ngewangi panutur nemtokake wujud-wujudé basa kang digunakake kanggo ngandharake makna utawa pesen kang dimaksud.

3. Deiksis

Deiksis asale saka tembung Yunani kuno sing artine "penunjukan utawa titik". Kanthi tembung liyané, informasi kontekstual leksikal utawa gramatikal sing nuduhake bab tartamtu apa wae obyek,

panggonan, utawa wektu diarani deiksis, umpamane dheweke, saiki, saiki. Katelu ekspresi kasebut menehi pandhuan kanggo ngrancang konteks tartamtu supaya makna ujaran bisa dingerteni kanthi cetha. Tensine utawa wektu uga jinis deiksis. Tuladhane banjur mung bisa dirujuk saka kahanan kasebut. Deiksis minangka ekspresi sing mesthi ana konteks. Tuladhane ing ukara "Aku tresna marang dheweke", informasi saka ukara "Aku" lan "dheweke" mung bisa ditelusuri saka konteks ujaran. Ungkapan sing mung dikenal saka konteks tutur diarani deiksis.

Deiksis minangka tembung sing duweni referen sing bisa gonta-ganti (Wijana, 1998:6). Miturut Bambang Yudi Cahyono (1995:217), deiksis minangka cara kanggo ngrujuk intine tartamtu nggunakake basa sing mung bisa diinterpretasi miturut makna sing diarani dening pamicara lan dipengaruhi pengaruh kahanan.

4. Tindak Tutur

Tindak tutur minangka dhasar kanggo nganalisa topik pragmatik liyane kayata presupposisi, prinsip kerjasama, lan prinsip kesopanan. Tindak tutur nduweni macem-macem wujud kanggo ngandharake tujuwan. Tuladhane miturut ketentuan hukum sing ditindakake ana ing negara iki, "Aku ngongkon supaya sampeyan ninggalake omah iki". Ukara kasebut uga bisa diandharake kanthi ujaran "Mangga tinggalake papan iki saiki" utawa mung kanthi ngucapake "Ayo metu". Telung tuladha tindak tutur ing ndhuwur bisa diinterpretasi minangka urutan yen konteks cocok.

Austin (1962) ngandarake manawa nalika ana wong ngandharake apa wae, dheweke uga nindakake sawijine perkara. Andharan kasebut banjur nggarisake teori tindak tutur tindak tutur. Yule (1996) netepake tindak tutur minangka tumindak sing ditindakake kanthi ujaran. Dene Cohen (sajrone Hornberger lan McKay (1996) nemtokake tumindak minangka salah sawijine ubarampe ning sajrone komunikasi.

C. Presupposisi

Presupposisi yaiku praanggapan utawa pangira-ira. George Yule (2006:43) pangira-ira yaiku samubarang sing wis dikira dening panutur minangka kadadeyan sadurunge ngasilake tuturan. Sing nduweni presupposisi yaiku panutur dudu tembung. Saka andharan kasebut bisa dimangerteni yen panutur kang nuturake tuturan ing grup wis anggepan utawa pangira-ira nalika ngucapake tuturan, wis mangerteni mitratutur, lan panutur uga wis mangerteni apa wae kang bakal dituturake.

Presupposisi uga kalebu ing ruang lingkup pragmatik. Kahser (1998) sajrone ida bagus

ngandharake yen pragmatik minangka ilmu kang nyinaoni kepriye basa kasebut digunakake lan kepriye basa kasebut digayutake kaliyan konteks. Adhedhasar gambaran kasebut bisa diarani yen pragmatik mbutuhake konteks. Anane presupposisi kasebut didhasari konteks. Leech (1983) njlentrehake konteks minangka aspek kang gegayutane kaliyan lingkup fisik uga sosial sawijining tuturan lan kawruh latar belakang kang dinduweni panutur uga mitratutur.

Saka andharan kasebut Presupposisi kalebu ing ruang lingkup pragmatik, presupposisi saka panutur tuwuh amarga anane konteks, panutur nduweni pangira-ira tumrap mitratutur, pangira-ira kasebut presupposisi positif lan presupposisi negatif.

1. Konsep Presupposisi

Konsep yaiku gambaran mental saka objek, proses, utawa apa bae sing ana sajabane basa sing nggunakake akal budi kanggo ngerteni bab liyane (KBBI, 2004). Konsep sajrone panliten presupposisi sajrone pecaturan iki. Ing konsep bakal diandharake (1) Presupposisi minangka ruang lingkup pragmatik, (2) Teges lan titikane Presupposisi, (3) Sumbere Presupposisi, (4) Jinis Presupposisi, (5) Wujud ukara Presupposisi, lan (6) Konteks pacaturan mahasiswa Tuban Grup *WhatsApp* FORMAT-R.

2. Teges lan Titikane Presupposisi

Miturute Finocchiaro (sajrone Tarigan, 1993) presupposisi yaiku pangira minangka adhedhasar utama kang ninting ngenani kepriye dumasane interaksi antarane semantik lan pragmatik. Levinson (sajrone Nadar, 2009) nerangake yen presupposisi mujudake inferensi pragmatik kang sensitif banget marang panyebabe konteks. Saka basa ing padinan, presupposisi ngandhut makna sakabehe lelandhesan pangira kang bisa gawe sawijine tumindak, teori, wedharan tuturan *rasional*. Presupposisi kuwi samubarang kang diasumsikake dening panutur minangka kadadeyan sadurunge ngasilake tuturan lan nalika ngasilake tuturan, panutur nduweni panduga utawa pangira. Titikan presupposisi yaiku dinduweni dening panutur pacaturan mahasiswa Tuban ing grup ing *WhatsApp* Format-R.

3. Sumbere Presupposisi

Presupposisi tuwuh amarga anane sumber utawa konteks. Sumber kasebut arupa tuturan. Tuturan kasebut ditujukake marang mitratutur. Santoso (1999:10) ngandharake yen sajrone proses sosial ana norma-norma kang tuwuh asipat *verbal* lan *nonverbal*. Proses sosial verbal yaiku proses sosial kang nggunakake basa minangka sarana kang utama. Proses sosial *nonverbal* yaiku proses sosial kang ora nggunakake basa, nanging tumindak minangka sarana kang utama. Presupposisi mujudake pangira-ira kang

sumbere didhasari saka proses sosial verbal yaiku pocapan lumantar medhia *WhatsApp* kang sumbere awujud pocapan.

4. Jinis Presuposisi

Presuposisi sajrone pacaturan *WhatsApp* mujudake pangira utawa panduga panutur marang mitratutur. Anane presuposisi nggampangake antarane panutur lan mitratutur nindakake cecaturan. Senadyan presuposisi nduweni bab kang baku ing ukarane, nanging asil tuturan saka presuposisi uga isih durung bisa diarani mesthi benere. Yule (2006:46) nyebutake utawa golongake ngenani anane presuposisi ana enem (6) yaiku presuposisi eksistensial, presuposisi faktif, presuposisi non-faktif, presuposisi leksikal, presuposisi structural, lan presuposisi konterfaktual. Luwih cetha maneh bakal diandharake siji mbaka siji ing ngisor iki.

a. Presuposisi Eksistensial

Presuposisi Eksistensial yaiku praanggapan utawa pangira-ira sing nuduhake sing trep kang diandharake kanthi gunake tembung sing definif. Pangira-ira iki ora kok mung dipujerake ning sajrone tuturan sing posesif, nanging uga luwih umum ing frasa nomina tartamtu.

(1) “Bayu kuwi wong sing nakal”

Tuturan kasebut nuwuhake presuposisi Eksistensial merga nang kana ngandarake yen ana wong sing jenenge Bayu sing nduweni sipat nakal. Bayu bisa digolongake klebu tembung aran. Tembung aran kasebut minangka titikane presuposisi eksistensial, kejaba tembung aran uga na tembung katrangan.

b. Presuposisi Faktif

Miturut Yule (terjemahan Wahyuni, 2006:47) ngandharake presuposisi faktif yaiku nutuhake warta saka praanggapan utawa pangira-ira sing dibarengi karo pangganggone temnung kriya ing sajrone ukara sing dituturake panutur, tembung kasebut minangka paneges ananane warta sing nayata utawa dianggep minangka kedadean nyata.

(2) “Dheweke ora sadhar yen dheweke lara”

Tuturan (2) kalebu presuposisi faktif, merga tuturan kasebut nuwuhake pangira-ira sing disebabake tembung sadhar. Dheweke ora sadhar dheweke iku lara, saka tembung kriya “*sadhar*” iku duduhake kasuyatan sajrone tuturan.

c. Presuposisi Non-Faktif

Yule (terjemahan Wahyuni, 2006:50) njlentrehake presuposisi non-faktif yaiku pangira-ira sing nduweni teges ora bener utawa ora padha karo kasuyatan merga gunaake tembung sing ora jelas utawa pesthi. Presuposisi Non-Faktif iki nduweni tandha yaiku gunaake tembung kriya kaya toh “*ngimpi*” lan “*bayangne*”.

(3) “Aku ngimpi yen hengki ngelamar aku”

Tuturan kasebut kalebu presuposisi non-faktif, merga anane tembung “*ngimpi*”. Tembung ngimpi digunakake sajrone tuturan nuduhake yen babagan sing dilakoni ora nyata.

d. Presuposisi Leksikal

Yule (terjemahan Wahyuni 2006:47) ngandharake yen presuposisi leksikal yaiku pangira-ira kang panganggone nduweni makna kang diandharake kanthi cara konvensial sing disambungake karo presuposisi liya kang ora dijlentrehake. Ning sajrone presuposisi iki panganggone tetembungan mligine dening panutur dijupuk kanggo nuwuhake pangira-ira sing nduweni konsep liya.

(4) “Dheweke leren rokok”

Tuturan kasebut kalebu presuposisi leksikal, merga anane tembung “*leren*” kanthi cara leksikal tembung kasebut nduweni makna wis ora ngelakoni tumindhak kasebat. Tuturan kasebut nggunakke tembung “*leren*” kang nduweni pangira-ira yen dheweke biyen asring utawa sering rokok lan saiki dheweke wis ora rokokan.

e. Presuposisi Struktural

Yule (terjemahan Wahyuni 2006:49) ngandharake presuposisi struktural yaiku pangira-ira sing dijlentrehake liwat ukara sing langsung bisa dimangerteni mitra tutur tanpa ndelok tembung sing digunakake. Structural sing digunakake sajrone presuposisi structural iki yaiku ukara pitakon.

(5) “Kapan dheweke mati?”

Tuturan kasebut kalebu presuposisi struktural, amarga ngemu tandha pitakon sajrone tuturan. Pangira-ira bisa ditegesi saka anane tandha pitakon.

f. Presuposisi Konterfaktual

Yule (terjemahan Wahyuni 2006:51) ngandharake yen presuposisi konterfaktual yaiku pangira-ira sing diandharake kanthi ora bener ora padha karo kahanan sing sabenere, nanging uga ngandharake kahanan sing ora padha karo kasunyatan sing ana.

(6) “Upama aku ora lara”

Tuturan kasebut kalebu presuposisi konterfaktual merga nduweni pangira-ira yen ‘Aku ora sehat. Tembung ‘*umpama*’ sajrone tuturan kasebut digunakake minangka tembung kang nuduhake yen babagan kasebut ora nyata utawa ora padha karo kasuyatan.

5. Wujud ukara Presuposisi

Ing subbab iki bakal diandharake jinise ukara presuposisi yaiku:

a. Ukara carita

Ukara carita utawa ukara pawarta yaiku ukara kang isine nyritakake utawa ngandhakake sawijine bab, kedadeyan, utawa sawijine kahanan marang wong liya (sasangka, 2011:198). Dene miturut Antunsuhono

(1953:127) ukara carita iku ukara wedhare gagasane manungsa, tumuju marang wong kang dijak guneman, supaya mangerteni apa wae kang diwedharake, magepokan awake dhewe utawa wong liya, nyritakake kedadeyan kang mentas rinungu, dideleng, rinasa, menehi wawasan, pitutur, nerokake gunem lsp.

b. Ukara perintah/ngongkon

Ukara perintah utawa ngongkon yaiku ukara kang dituturake dening panutur nalikane mitratutur ora nglakoni apa kang dikandhakake dening mitratutur. Miturut Endang Nurhayati (2006:131) ukara perintah yaiku ukara sing sajrone isine butuhake tanggapan arupa tumindhak.

(7) “Ima, tukua lawuh dhisik!”

c. Ukara nyarujuki

Ukara nyarujuki dititiki kanthi tembung “iya”, “inggih” lan liya-liyane, ukara kasebut dituturake supaya mitratutur percaya marang apa kang dituturake panutur.

(8) “Inggih, leres niku dhik sista”

D. WhatsApp

1. Konteks WhatsApp

Konteks sajrone tindak tutur iki diperang dadi telu yaiku struktur sosial, relasi sosial, lan kahanan sosial. Bab kang kalebu struktur sosial yaiku umur, jinis kelamin, status ekonomi sosial, lan kapitayan utawa agama. Dene kang kalebu ing relasi sosial yaiku sesambungan kang raket lan ora raket. Dene kahanan sosial diperang dadi loro yaiku resmi lan ora resmi.

2. Grup WhatsApp Format-R

Format-R minangka sawijine grup kang ana ing WhatsApp wiwit taun 2010. Grup Format-R yaiku grup sing digawe mahasiswa unesa saka Tuban bisa disebut grup komunitas mahasiswa unesa. Format-R nduweni teges *forum mahasiswa Ronggolawe*, anggotane saka grup kasebut saka maneka warna jurusan uga daerah sing ana ing kabupaten Tuban, dadi basa kang digunakake campuran, ana basa Indonesia uga basa Jawa. Grup Format-R dibentuk supaya mahasiswa Tuban bisa mangerteni jalin paseduluran sing luwih raket maneh.

E. Landhesan Teori

Yule (terjemahan Wahyuni 2006:46) njlentrehake yen presuposisi dibagi dadi enem yaiku (1) Presuposisi eksistensial, (2) Presuposisi faktif, (3) Presuposisi non-faktif, (4) Presuposisi leksikal, (5) Presuposisi structural, lan (6) Presuposisi konterfaktual. Dene uga Nababan (1987:49) ngandharake yen presuposisi minangka dudutan dhasar ngengingi konteks lan situasi basa sing ndadekake wujud basa kasebut nduweni makna tumrap mitra

wicara. Saliyane iku uga nemtokake wujud-wujude basa sing isa digunakake kanggo ngandarake pesen sing dimaksud.

Frege (sajrone Laurence, 2006:29) ngandharake presuposisi iku bisa dumadi saka telung *premis* yaiku (1) Gatra-gatra lan ukara gatra sing dadi referen ngemu presuposisi yen gatra lan ukara gatra kuwi pancen nduweni pangira-ira nyata, (2) Ukara lan wujud ngetipe nduweni presuposisi sing padha, lan (3) Supaya andharan utawa tuturan bisa ditemtokake bebenere utawa salahe, presuposisi kudu bener. Saka teori sing diandharake dening Frege bisa didudut yen ukara sajrone tuturan sing nggunakake gatra lan ukara gatra tartamtu iku ngemu presuposisi, lan dadi pratandha anane samubarang.

METODHE PANLITEN

A. Ancangan Panliten

Saben panliten mesthi nggunakake metode panliten kanggo nggayuh tujuwan kang wis dirumusake. Panliten basa nduweni tujuwan kanggo nglumpukake, ngolah sarta nyinaoni fenomena-fenomena basa. Panliten kang nggunakake metode kualitatif tegese panliten iku nggunakake prosedur tartamtu kanggo ngasilake dhata dheskriptif kang wujud tembung-tembung kang ditulis utawa lisan saka manungsa. Sajrone panliten kualitatif metode kang manfaatake dokumentasi.

Panliten babagan Presuposisi sajrone Pecaturan Mahasiswa Unesa Grub WA Format-R iki bakal ditindakake luwih jero ngunakake dheskriptif kualitatif. Panliten iki nggunakake metode dheskriptif kualitatif. Sudaryanto (1993:62) ngandharake dheskriptif kualitatif yaiku panliten kang nengenake kanyatan utawa tandha-tandha empiris kang ana sajrone kapribadian panutur. Panliten dheskriptif minangka panliten kang nuduhake anane kanyatan ing lapangan kang nduweni sesambungan karo panliten iki. Miturut Nasir (1989:63) panliten dheskriptif nduweni tujuwan kangge mujudake sawijining gegambaran kanthi sistematis, nyata, lan akurat ngenani fakta-fakta, sipat, sarta gegayutan karo pangripta kang ditintangi. Gayut karo andharan mau, panliten iki minangka panliten iki minangka panliten kualitatif kanthi migunakake metode dheskriptif. Metode dheskriptif kualitatif kanthi migunakake metode dheskriptif. Metode dheskriptif yaiku metode kanthi dhasar kasunyatan kang ana ing kedadeyan, kanthi empiris urip ing panuture, lan asile kuwi bisa arupa andharan. Panliten iki kalebu kualitatif yaiku migunakake metode dheskriptif, mula panliten iki bisa diarani panliten dheskriptif kualitatif.

B. Dhata lan Sumber Dhata

Dhata lan sumber dhata saka panliten iki kalebu bab kang wigati kang digunakake kanggo nindakake panliten. Dhata lan sumber dhata sajrone panliten iki bakal diandharake ing ngisor iki utawa ubarampe ing panliten iki yaiku dhata lan sumber dhata.

1. Sumber Dhata

Sumber dhata yaiku subjek kang bisa ditemtokake. Sumber dhata iki minangka sumber papa dhata kang dibutuhake panliti. Sumber dhata iki bisa nuwuhake sawijining *bakal* minangka *objek* panliten. Ing panliten iki kang dadi sumber data yaiku Grup WA Format-R. Sumber dhata lan dhata kuwi minangka bageyan saka panliten, amarga kanthi anane sumber dhata lan dhata mula panliten bisa mbuktekake kanthi konkret. Moleong (2009:157) ngandharake sumber dhata kang utama sajrone panliten kualitatif yaiku tembung-tembung utawa tata laku, saluwih kuwi yaiku dhata tambahan kayata dhokumen lan sapanunggalane.

2. Dhata

Dhata ing panliten iki yaiku dhata kang ngandhut presuposisi. Dhata kang ana ing panliten iki dhata sekunder utawa dhata kang dijupuk saka medhia sosial, buku, majalah lan liya-liyane. Moleong (2000:112) njlentrehake yen sumber dhata sajrone panliten kualitatif kang kaping sepisan yaiku tembung-tembung lan tindakan kayata dhokumen lan sapanunggalane.

C. Instrumen panliten

Arikunto (2000:126) ngandharake instrumen kuwi mujudake piranti-piranti kang digunakake supaya metode-metode kang ditrapake ing sawijining panliten kuwi bisa cundhuk lan jumbuh. Instrumen panliten yaiku piranti utawa cara kanggo njaring dhata kang dibutuhake ing pangumpulake dhata panliten. Sesambungan saka sipat dhata lan jinis panliten, mula *instrument* ing panliten iki diperang dadi rong jinis, yaiku instrument *utama* instrument *payengkuyung*. Panliti ing panliten iki minangka instrumen utama. Panliti dadi instrumen utama amarga panliti kang nggolek dhata, nganalisis dhata, lan nulis panliten iki. Panliten kualitatif sing mirunggan ngrembag bab polaning basal an cakriring basa tulis, panliti tumindak minangka instrument utama merga panliti iki minangka pawongan kang golek lan ngolah dhata.

D. Tata Cara Pangumpulan Dhata

Ing sajrone panliten iki, panliti ngumpulake dhata saakeh-akehe saka sumbering panliten. Metode pangumpulan dhata sajrone panliten iki ngunakake Metode Deskriptif.

E. Tata Cara Njlentrehake Dhata

Analisis dhata yaiku proses njlentrehake dhata kang tujuane kanggo mangsuli perkara-perkara sing ana sajrone panliten lan suapaya luwih gambling anggone nliti perkara. Tata carane njlentrehake dhata yaiku nganggo Metode Deskriptif ing kene tegese yaiku tata cara njlentrehake dhata kanthi nggunakake tembung, dudu angka kang bisa menahi katrangan subjek panliten (Azwar, 1998:126). Metode kang wis disebutake minangka metode kang dinggo panliti njlentrehake dhata.

F. Tata Cara Nyuguhake Asil Jlentrehan Dhata

Asile nintingi dhata sing arupa temuan panliten sing minangka wangsulane saka underene panliten sing arep diwudhari, kudu disuguhake kanthi wujud teori. Sajrone nyuguhake asile panliten kasebut, ana rong metode sing bisa digunakake. Metode kasebut yaiku metode formal lan metode informal (Mahsun, 2005:255).

Dhata-dhata kang wis diklumpukake banjur disuguhake. Dhata-dhata kasebut disuguhake kanthi metode informal. Metode informal tegese yaiku tatacara panyugahe dhata kanthi ngrumusake asile panliten nggunakake tembung-tembung biyasa, kalebu panganggone *terminology* sing asipat teknis. Dene metode *formal* yaiku tatacara panyuguhe dhata kanthi ngrumusake asile panliten nggunakake *tanda-tanda* utawa *lambang-lambang* (Sudaryanto, 1993:145).

ANDHARAN

A. Jinise Presuposisi sajrone Pacaturan Mahasiswa Unesa Grup WA Format-R

Jinise presuposisi sajrone pacaturan mahasiswa Tuban grup WA Format-R iki diandharake adhedhasar pamawase Yule kang merang presuposisi dadi nem jinis, yaiku presuposisi eksistensial, presuposisi factual, presuposisi non faktif, presuposisi struktural, presuposisi leksikal, lan presuposisi konterfaktual. Presuposisi sajrone pacaturan mahasiswa Tuban grup WA Format-R iki bisa kadeleng saka data-data pacaturan grup Wai ng ngisor iki.

1. Presuposisi Eksistensial

Presuposisi eksistensial tuwuh ing pacaturan sajrone grup WhatsApp Format-R. Presuposisi eksistensial mujudake pangira-ira kang nuduhake kahanan kedadayan nyata. Presuposisi faktif kang tuwuh bakal diandharake ing ngisor iki.

1. Arif FIO : Absen lur sesok aku kencan.

‘Absen saudara besok saya kencan.’

Vinda : Syap Bos.
‘Syap Bos.’

Dhata (1) Tuturan utawa pacaturan ana ing nduwur iki bisa kagolong Presuposisi Eksistensial. Tuturan iku dituturke dening Arif lan Vinda. Tuturan dumadi nalika Arif diajak berangkat Sosiali kampus. Sesambungan sosial antarane Ari lan Vinda yaiku sesambungan kanca cedhek. Dheweke pandha-pandha mahasiswa Unesa angkatan 2016 uga padha-padha umur rumaja. Sakdurunge pancen wis janjian bakal berangkat soksam ing Tambakboyo. Nanging, Arif ora sida berangkat merga dheweke arep kencan. Tuturan kang diandharake Arif iku wis jelas banget yen dheweke ora bisa melu soksam. Senajan Arif ora ngomong langsung dheweke njaluk pangupura kanthi blaka, nanging Vinda wis ngerti maksud kang diandharake. Saliyane iku, tuturan Vinda uga wis nuduhake yen dheweke kanthi blaka wis menahi pangupura.

Tuturan ing ndhuwur nuwuhake presuposisi eksistensial. Presuposisi eksistensial iku nuduhake eksistensi/kahanane sawijining bab. Presuposisi eksistensial kang tuwuh yaiku ana alangan. Kahanan kasebut kang lagi dumadi iku asipat nyata.

2. Vinda : Assalamualaikum rek.
Mengo soksam ning SMAKER tulung jam 10 luwih 15 wis nang panggon ya rek.
'Assalamualaikum rek. Nanti soksam di SMAKER tolong jam 10 lebih 15 udah di tempat ya rek.'

Nailis : Ya, syap
'Iya, laksanakan.'

Dhata (2) Tuturan utawa pacaturan ana ing nduwur iki bisa kagolong Presuposisi Eksistensial. Tuturan iku dituturke dening Vinda lan Nailis. Tuturan dumadi nalika Vinda ngumumke Soksam ning SMAKER. Sesambungan sosial antarane Vinda, Nailis lan liyane yaiku sesambungan kekancan. Dheweke pandha-pandha mahasiswa Unesa uga padha-padha umur rumaja. Sakdurunge pancen wis ana jadwal soksam ing sekolahan liya. Nalika iku Vinda ngumumake yen ana jadwal soksam ing SMAKER. Tuturan iku dumadi nalika Vinda ngumumake ing grup WA Format-R. Mula, dheweke ngajak utawa ngundang liyane supaya bisa gabung soksam ing SMAKER. Salah sawijine yaiku Nailis. Nalika nampa pangumuman saka Vinda, dheweke kandha yen bakal berangkat.

Tuturan ing ndhuwur nuwuhake presuposisi eksistensial. Presuposisi eksistensial iku nuduhake eksistensi/kahanane sawijining bab. Presuposisi eksistensial kang tuwuh yaiku Nailis bakal

brangkat. Pangira-ira iki tuwuh saka tuturan Vinda. Pangira-ira iki nuduhake kahanan kang sing ana, yaiku bakal berangkat. Kahanan kasebut kang lagi dumadi iku asipat nyata.

2. Presuposisi Faktif

Presuposisi faktif tuwuh ing pecaturan sajrone grup WhastApp Format-R. Presuposisi faktif iki mujudake pangira-ira kang nuduhake kedadeyan kang nyata. Presuposisi faktif kang tuwuh bakal diandharake ing ngisor iki.

3. Aan FIO : Sepurane rek, aku ana acara ning Surabaya.
'Maaf rek, aku ada acara di Surabaya.'

Vinda : Leh padahal wingi jere isa melu nang SMA Singgahan.
'Lah padahal kemarin udah bilang mau ikut ke SMA singgahan.'

Aan FIO : Iya ndadak rek
'iya tadi mendadak rek.'

Dhata (3) Tuturan utawa pacaturan ana ing nduwur iki bisa kagolong Presuposisi Faktif. Tuturan kasebut dumadi ing grup WA wayah sore. Aan FIO minangka panutur, lan Vinda minangka mitra tutur. Aan FIO minangka mahasiswa jurusan olahraga, dene Vinda mahasiswa jurusan Bahasa Indonesia. Aan ngandhrake ning grup yen dheweke ora bisa melu soksam. Dheweke ngomong nang grup lan Vinda ngerespon merga sadurunge Aan wis janji ning grup yen dheweke bakal melu soksam. Aan njaluk sepura nang grup yen dheweke ora bisa melu amarga ana arep ana urusan ning kampus. Vinda nrima panjaluke Aan FIO senajan isih kurang trima. Banjur Aan ngandhrake yen dheweke ana keperluan ndadak sing ora bisa ditinggal. Kanthi alasan kuwi Aan ora bisa melu. Supaya ora gawe kuciwa, ora mung gawe Vinda wae, Aan ngandarake gawe kabeh mahasiswa ning grup WA Format-R.

Tuturan ing ndhuwur nuwuhake presuposisi Faktif kang kathithik saka ukara "Sepurane rek, aku ana acara ning Surabaya, gak isok melu". Presuposisi utawa pangira-ira faktif kang tuwuh yaiku Aan FIO sadurunge yagahi bisa melu utawa teka soksam. Pangira-ira iki tuwuh saka tuturan Aan FIO. Pangira-ira kang kapisan iki tuwuh saka frasa "gak isok". Saka frasa iku bisa nuwuhake pangira-ira yen sadurunge iku panutur nuduhake nyagahi yen bisa melu utawa teka soksam. Dene pangira-ira kang kapindho iku nuduhake informasi/warta kang dadi sebab panutur ora bisa melu. Warta iki yaiku Aan FIO ana urusan ing Surabaya yaiku urusan kampus mula panutur ora

bisa melu. Ing tuturan sabanjure, Aan uga ngandharake ngapa dheweke ora bisa teka utawa melu soksma merga dheweke ana urusan ndandak ing Surabaya sing ora bisa ditinggal.

3. Presuposisi Non-Faktif

Pecaturan sajrone grup WA Format-R iki uga nuwuhake presuposisi non-faktif. Presuposisi non-faktif yaiku pangira-ira kang diduga ora bener utawa ora jumbuh karo kasuyatan. Pangira-ira iki manggon neng ukara tuturan kang nduweni maksud ora pesthi lan kang ora padha karo kasuyatan kang sebenere. Presuposisi non-faktif ing pecaturan sajrone grup WA Format-R iki bakal diandharake ing ngisor iki.

4. Arif : La nyapo ngajak awakmu Vin, mending ngajak Sista.
'La ngapain ngajak kamu Vin, mendingan ngajak Sista.'
Sista : Aku malah mbayangne lo
'Aku malah membayangkan lo.'

Dhata (4) Tuturan utawa pacaturan ana ing nduwur iki bisa kagolong Presuposisi Non-Faktif. Tuturan dituturke dening Arif minangka panutur, lan Sista minangka mitra tutur. Tuturan ing nduwur dituturake dening Arif lan Sista. Tuturan iku dumadi ing wayah bengi ing sajrone pecaturan grup WA. Arif lan Sista wis dadi kanca caket wiwit kuliah ing Unesa. Ing tanggal 7 Januari, Arif lan Sista arep budhal bareng soksma menyang SMA Montong. Nalika bengine arep budhal Vinda ngajak Arif budhal bareng nanging Arif ora gelem. Arif ora gelem merga pancen wis janji sakmarine soksma uga arep dolen, ing kunu Arif uga guyoni kancan liyane. Ing kana Arif ngandharna lapo ngajak liyane, mending ngajak Sista. Ning kana Sista ngerespon kathi andharan dheweke malah bayangke sesok dolen karo Arif. Merga sadurunge Sista ora ngerti apa-apa. Mula, Sista ngandharna yen dheweke malah bayangke sing ora-ora.

Tuturan ing nduwur nuwuhake presuposisi non-faktif Presuposisi non-faktif iki katitik saka tembung kriya tanduk 'mbayangke'. Tembung iku uga nuduhake yen ukara tuturan iku nduweni maksud kang beda utawa ora jumbuh karo kasuyatan kang sebenere. Presuposisi non-faktif kang kapisan yaiku Arif ngajak Sista. Pangira-ira nuduhake kasunyatan kang tuwuh saka tuturane Arif. Dene presuposisi non-faktif kang kapindho yaiku Ari fora ngajak Sista. Bab iki uga nuduhake kasuyatan kang ora nyata kang ora jumbuh karo tuturane Arif.

4. Presuposisi Leksikal

Pecaturan sajrone grup WA Format-R iki uga nuwuhake presuposisi Leksikal. Presuposisi leksikal yaiku pangira-ira sing panganggone nduweni makna sing diandharake kanthi cara konvensional disambungake karo presuposisi liya sing ora diandharake. Sajrone presuposisi leksikal panggon tetembungan sing mligi dining pamicara dijupuk kanggo nuwuhake pangira-ira sing nduweni konsep liya. Presuposisi leksikal ing pecaturan sajrone grup WA Format-R iki bakal diandharake ing ngisor iki.

5. Hindun : Yo rio, kon wis mandheg mbajul temen aa?
'Rio, kamu sudah berhenti ngeplayboy serius ta?'
Rio : YaAllah
'YaAllah.'

Dhata (5) Tuturan utawa pacaturan ana ing nduwur iki bisa kagolong Presuposisi Leksikal. Tuturan dituturke dening Hindun minangka panutur, lan Rio minangka mitra tutur. Tuturan ing nduwur dituturake dening Hindun lan Rio. Tuturan iku dumadi ing wayah bengi ing sajrone pecaturan grup WA Format-R. Hindun lan Rio wis dadi kanca caket wiwit kuliah ing Unesa, ora mung iku wae Hindun lan Rio padha angkatan 2016. Ing sore iku, Hindun lan Rio gegojekan ing sajrone pecaturan ing grup WA Format-R. Hindun ning kana ngandharna apa Rio wis mandheg ngebajol. Ning kana Hindun takon ning grup kaya mangkana. Ning kana Rio ngerespon yen kaget.

Tuturan ing nduwur nuwuhake presuposisi leksikal amarga ana tembung "mandheg" kanthi cara leksikal tembung kasebut nduweni makna ora ngelakoni tumindak kaya mangkanmaneh. Tuturan kasebut nggunakake tembung "mandheg" sing nduweni pangira-ira yen Rio biyen tau seneng gonta ganti pacar.

5. Presuposisi Struktural

Presuposisi struktural yaiku pangira-ira kang tuwuh amarga panutur nanggap mitra tutur wis ngerti kasunyataan kang dimaksud panutur. Sajrone presuposisi struktural, panutur wis nanggap mitra tutur nduweni pamawas kang padha. Presuposisi struktural iki tuwuh ing ukara ing ukara pitakon. Presuposisi struktural iki tuwuh ing ukara pitakon. Presuposisi struktural ing wacana basa njaluk pangapura bakal diandharake ing ngisor iki.

6. Rio : Vin, srabehe wis ta?
'Vin, srabahnya udah ta?'

Vinda : Wis yo rio, gawe santen to.
'Sudah yo rio, pakek santen to.'

Dhata (6) Tuturan utawa pacaturan ana ing nduwur iki bisa kagolong Presuposisi Struktural. Tuturan dituturke dening Rio minangka panutur, lan Vinda minangka mitra tutur. Tuturan ing nduwur dituturake dening Rio lan Vinda. Tuturan iku dumadi ing wayah bengi ing sajrone pecaturan grup WA Format-R. Rio lan Vinda wis dadi kanca caket wiwit kuliah ing Unesa, ora mung iku wae dheweke padha angkatan 2016. Tuturan iku ditindakake dening Rio lan Vinda. Rio lan Vinda uga wis akrab, nganti Vinda ngerti apa senengane Rio. Mula saka iku, Vinda ngerti yen senengane Rio serabeh gawe santen. Rio nitip Vinda srabeh ning Kerek, merga ning Singgahan omahe Rio ora ana srabeh sing enak kaya ning Kerek.

Prehsuposisi kang tuwuh saka tuturane Rio minangka panutur yaiku presuposisi struktural. Presuposisi struktural kang tuwuh yaiku Rio nitip serabeh marang Vinda. Presuposisi iki tuwuh ing ukara pitakon. Ukara pitakon kang dituturake Rio iku digunakake panutur supaya mitra tutur mangerteni apa sing dadi senengane. Presuposisi kang tuwuh iki nuduhake kedeyan sing nyata.

7. Rio : Sepurane, dina iki kosong ta?
'Maaf, hari ini ada yang kosong ta?.'

Vina : Inggih, Mas
'Iya, Mas.'

Data (7) Tuturan utawa pacaturan ana ing nduwur iki bisa kagolong Presuposisi Struktural. Tuturan dituturke dening Rio minangka panutur, lan Vinda minangka mitra tutur. Tuturan ing nduwur dituturake dening Rio lan Vinda. Tuturan iku dumadi ing wayah bengi ing sajrone pecaturan grup WA Format-R. Rio lan Vinda wis dadi kanca caket wiwit kuliah ing Unesa nanging bedha angkatan. Tuturan iku ditindakake dening Rio lan Vinda. Rio lan Vinda uga wis akrab, merga sering ketemu uga sering kegiatan bareng. Ning kana Rio takon ning grup apa dina iki kosong ora ana jadwal soskam. Ning kana Vinda uga ngerespon yen dina iki ora ana soskam.

Presuposisi kang tuwuh saka tuturane Rio minangka panutur yaiku presuposisi struktural. Presuposisi struktural kang tuwuh yaiku Rio takon ning grup WA. Presuposisi iki tuwuh ing ukara pitakonan. Ukara pitakon kang dituturake Rio iku digunakake panutur supaya mitra tutur mangerteni apa sing dikarepna Rio. Presuposisi kang tuwuh iki nuduhake kedeyan sing nyata.

6. Presuposisi Konterfaktual

Presuposisi Konterfaktual tuwuh ing pecaturan sajrone grup WhatsApp Format-R. Presuposisi iki tuwuh ing tuturan kang ngandharake kahanan kang wewakilan karo kasunyatan. Pangira-ira iki ngandharake bab kang ora sabenere utawa ora padha karo kasunyatan. Presuposisi konterfaktul iki bakal diandharake ing ngisor iki.

(8) Rio : Umpama aku ora sibuk aku wis berangkat soskam.
'Seumpama aku enggak sibuk aku sudah berangkat soskam.'

Arif : Hm
'Hm (iya).'

Dhata (8) Tuturan utawa pacaturan ana ing nduwur iki bisa kagolong Presuposisi Konterfaktual. Tuturan dituturke dening Arif minangka panutur, lan Rio minangka mitra tutur. Tuturan ing nduwur dituturake dening Arif lan Rio. Rio lan Vinda wis dadi kanca caket wiwit kuliah ing Unesa, ora mung iku wae dheweke padha angkatan 2016 uga padha-padha jurusan Olahraga. Tuturan ing nduwur dumadi ing grup WA Format-R. Rio ngandharna yen dekne sibuk. Mula, dheweke ora bisa teka soskam. Ning kana Rio uga ngandharna yen seumpama ora sibuk Rio bakal budhal ngewangi soskam. Tuturan iku nuwuhake respon Arif. Ning kan Arif mangerteni watak lan sifat Rio merga pancen wong loro iku kanca cedhek banget.

Tuturan kang dituturake Rio iku nuwuhake presuposisi konterfaktual. Tuturan ing nduwur iki nduweni pangira-ira yen 'Rio ora bisa teka'. Tembung 'Umpama' sajrone tuturan kasebut digunakake minangka tembung sing nuduhake yen bab kasebut ora bener utawa ora padha karo kasunyatan. Tembung iku dadi titikane presuposisi konterfaktual. Presuposisi konterfaktual yaiku Rio durung bisa teka soskam. Pangira-ira iki mujudake wewakilan karo tuturane Rio.

9. Vinda : Nuwun ya, wis teka nang omahku.
Sepurane lo lek mangane kurang cocok.
'Makasih ya, udah mau datang dirumahku. Maaf ya kalo makannya kurang cocok.'

Rio : Enak kok, Mbak
'Enak kok, Mbak'

Dhata (9) Tuturan utawa pacaturan ana ing nduwur iki bisa kagolong Presuposisi Konterfaktual. Tuturan dituturke dening Vinda minangka panutur, lan Rio minangka mitra

tutur. Tutaran ing nduwur dituturake dening Arif lan Rio. Rio lan Vinda wis dadi kanca caket wiwit kuliah ing Unesa, ora mung iku wae dheweke padha angkatan 2016. Tutaran ing ndhuwur dumadi ing grup WA Format-R. Ning tuturan kuwi duduhake yen Vinda njalok sepura merga dheweke wedi yen mangan sing dicawisna kuwi mau ora cocok ning bocah-bocah sing wis gelem dolen ning omahe. Ning kana Rio ngandharna yen ora kaya apa sing difikirna Vinda.

Tutaran kang dituturake Rio iku nuwuhake presuposisi konterfaktual. Tutaran ing ndhuwur iki nduweni pangira-ira yen 'Tutaran Vinda salah'. Tembung 'Ora cocok' sajrone tuturan kasebut digunakake minangka tembung sing nuduhake yen bab kasebut ora bener utawa ora padha karo kasunyatan. Tembung iku dadi titikane presuposisi konterfaktual. Presuposisi konterfaktual yaiku Vinda salah bayangna. Pangira-ira iki mujudake wewakilan karo tuturane Vinda.

B. Asile Proses Presuposisi sajrone Pacaturan Mahasiswa Tuban Grup WA Format-R

Asile proses Presuposisi sajrone Pacaturan Mahasiswa Tuban Grup WA Format-R iki ana loro, yaiku ditampa, lan ora ditampa. Bab kasebut bakal diandharake ing ngisor iki.

1. Ditampa

Ditampa minangka asil proses presuposisi iki mujudake presuposisi kang tuwuh ing tuturan panutur ditampa dening mitra tutur gunane. Presuposisi kang ditampa iki katitik saka tanggapan mitra tutur. Asil proses presuposisi kang ditampa bakal diandharake ing ngisor iki.

10. Satrio : Sepurane sing akeh, aku durung isa budhal soskam.
'*Mohon maaf, saya belum bisa berangkat soskam.*'

Nanda : Inggi, Mas
'*Iya, Mas.*'

Dhata (10) Tutaran ing nduwur iku dituturake dening Satrio minangka panutur, lan Nanda minangka mitra tutur. Sesambungan sosiale yaiku kekancan kuliah ing Unesa. Satrio njaluk ngapura ing grup WhatsApp Format-R amarga dheweke durung bisa budhal soskam. Satrio rumangsa yen dheweke luput merga dheweke sibuk karo urusan pribadine. Mula, dheweke nganti durung bisa budhal ngewangi soskam. Satrio ngandharna kuwi kabeh ing grup WhatsApp Format-R supaya liyane ngerti lan ora ngenteni dheweke.

Presuposisi kang tuwuh saka tuturan kuwi yaiku presuposisi faktif. Presuposisine yaiku satrio

ora bisa budhal soskam, lan satrio durung bisa ngewangi soskam. Presuposisi kang tuwuh nfuweni tujuwan supaya mitra tutur bisa menehi pangapura marang mitra tutur. Presuposisi iki juduhake warta kang yata kang njlari panutur njaluk pangapura marang mitra tutur.

Asile proses presuposisi yaiku ditampa. Titikane yaiku saka tanggapan mitra tutur ring tuturan 'Inggi'. Tutaran iku mujudake yen mitra tutur nampa lan menehi pangapura marang mitra tutur.

2. Ora Ditampa

Asil proses presuposisi uga bisa ora ditampa. Bab iki mujudake presuposisi kang tuwuh ing tuturane panutur ora ditampa utawa gagal dumadi. Presuposisi kang ora ditampa iki katitik saka tanggapan mitra tutur. Asil proses presuposisi kang ora ditampa bakal diandharake ing ngisor iki.

11. Vinda : Ayo lang budhal
'*Ayo cepat berangkat.*'
Rio : Iya sik, otw ados
'*Iya bentar, perjalanan mandi.*'
Vinda : Mesthi lak keesuwen
'*Selalu terlalu lama.*'

Dhata (11) Tutaran ing nduwur dumadi amarga Vinda ora sabar ngenteni Rio. Tutaran kasebut dumadi wayah isuk sadurunge budhal soskam. Vinda lan Rio nduweni sesambungan kanca raket uga kanca kuliah ing Unesa. Dheweke kekancan merga padha kulihe ning Unesa. Vinda sing arep di papag Rio ora sabar ngenteni Rio sing lagi arep adus. Pancen Rio nduwe patrap kang kaya mangkpono. Rio sering durung syap yen dipapag kancane. Mula, Bagus rada nesu pethuk kahanan kaya mangkono.

Tutaran ing nduwur nuwuhake rong pangira-ira yaiku Rio lagi arep adus, lan Rio kurang disiplin. Pangira-ira iki tuwuh saka tuturane Ardi mingka Panutur. Pangira-ira iki uga disengkuyung karo pratape Rio sing senengane ora tepat wektu.

Tanggapan mitra tutur nuduhake yen dheweke ora nampa apa kang dituturake panutur. Mitra tutur ora nampa apa kang dadi maksud saka panutur. Mitra tutur ora bisa menehi pangapura marang panutur katitik saka tuturane kang nuduhake yen Rio mesthi ngelakoni tumindak kang padha nalika wayah dipapag kancane.

12. Arif : Ewangi nyebarne lur
'*Bantu menyebarkan saudara.*'
Sista : Wegah
'*Males.*'

Dhata (12) Tuturan ing nduwur dumadi amarga Arif ora sabar ngenteni Sista. Tuturan kasebut dumadi wayah isuk sadurunge budhal soksam. Arif lan Sista nduweni sesambungan kanca raket uga kanca kuliah ing Unesa. Dheweke kekancan merga padha kulihe ning Unesa. Arif sing arep njaluk tulung ning grup WhatsApp Format-R supaya gelem ngewangi nyebar warta kagiyatan lomba ning jurusanane. Arif njaluk tulung liyane supaya biantu dheweke.

Tuturan ing nduwur nuwuhake rong pangira-ira yaiku Arif butuhake pitulungan, lan Arif mung iseng. Pangira-ira iki tuwuh saka tuturane Arif mingka Panutur. Pangira-ira iki uga disengkuyung karo pratape Sista sing pancen kaya mangkana seneng garai Arif mangkel.

Tanggapan mitra tutur nuduhake yen dheweke ora nampa apa kang dituturake panutur. Mitra tutur ora nampa apa kang dadi maksud saka panutur. Mitra tutur ora gelen menahi pitulungan marang panutur katitik saka tuturane kang nuduhake yen Sista pancen kaya mangkana seneng garai Arif nesu.

PANUTUP

A. Dudutan

Jinise presuposisi sajrone pacaturan mahasiswa Unesa grup WhatsApp Format-R ana 5 jinise, yaiku (1) presuposisi eksistensial, (2) presuposisi faktif, (3) presuposisi non-faktif, (4) presuposisi leksikal, (5) presuposisi struktural lan (6) presuposisi konterfaktual. Dene asil proses presuposisi sajrone pacaturan mahasiswa Unesa grup WhatsApp Format-R adhedhasar pananggape mitra tutur ana loro, yaiku asil proses presuposisi kang ditampa, lan asil proses presuposisi kang ora ditampa.

B. Pamrayoga

Asil panliten ngenani presuposisi sajrone pacaturan mahasiswa Unesa grup WhatsApp Format-R iki isih kurang akeh kurange, jalaran ing panliten iki kurang ngandharna kanthi rinci. Saliyane iku, panliten iki isih akeh lupute, mula panliti ngarepake ana panyaru kang asipat mangun supaya panliten sabanjure bisa kasil kang luwih apik maneh. Saliyane kuwi panliti uga menehake pamroya kanggo panliten ngenani ngenani presuposisi sajrone pacaturan mahasiswa Unesa grup WhatsApp Format-R, yaiku (1) isih aleh sumber dhata kang ngamot presuposisi kang durung diteliti, ligine kanggo mahasiswa pendhidhikan basa lan sastra jawa iki supaya bisa luwih sregep neliti utawa nindakake panliten ngenani presuposisi sajrone pacaturan ing grup WhatsApp uga ing sosial media liyane, (2) panliten ngenani presuposisi sajrone pacaturan grup WhatsApp Format-R iki mestine

nduweni luput lan kurang, mula diajab ana panliten kang bisa jangkebpri saka panliten iki.

KAPUSTAKAN

- Aminuddin. 2016. *Semantik (Pengantar Studi Tentang Makna)*. Bandung: Sinar Baru Algesindo.
- Arikunto, Suharsini, 1988, *Prosedur Penelitian*. Jakarta. Cipta
- Azwar, Saifuddin. 1998. *Metode Penelitian*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Chaer, Abdul. 2014. *Linguistik Umum*. Jakarta: PT Rineka Cipta.
- Cummings, Louise. 1999. *Pragmatik sebuah prespektif multidisipliner (Jarwan)*. Yogyakarta : Pustaka Pelajar.
- Cummings, Louise. 2007. *Pragmatik Sebuah Perspektif Multidisipliner*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Dia, Eva Eri. 2012. *Analisis Praanggapan Konsep Tindak Tutur (Presuposisi)* dalam Program Talk Show. Malang: Madini.
- Djajasudarma, T Fatimah. 1993. *Metode Linguistik: Ancangan Metode Penelitian dan Kajian*. Bandung: Reitika Aditama
- Geurts, Bart. 1999. *Presupposition and Pronouns*. Oxford: Elsevier.
- Ghufron, Syamsul. 2010. *Analisis Wacana Sebuah Pengantar*. Surabaya: Asri Press.
- Gunawan, Imam, 2014. *Metode Penelitian Kualitatif Teori & Praktik*. Jakarta. PT Bumi Aksara
- Hamidi. 2004. *Metode Penelitian Kualitatif: Aplikasi Praktis Pembuatan Proposal dan Laporan Penelitian*. Malang: UMM Press
- Haryono, Akhmad. 2015. *Etnografi Komunikasi: Konsep, Metode, dan Contoh Penelitian Pola Komunikasi*. Jember: Jember University Press.
- Husna. 2015. *Pranggapan dan Perikutan dalam Wacana Iklan di Katalog Kecantikan Oriflame Edisi Januari 2014*. Unnes: Skripsi ora diterbitake.
- Kridalaksana, Harimurti. 1984. *Kamus Linguistik Edisi Kedua*. Jakarta: Gramedia.
- Leech, Geoffrey. 1993. *Prinsip-Prinsip Pragmatik (kajatwakake dening M.D.D. Oka)*. Jakarta: Unniveristas Indonesia Press.

- Lubis, H.H. 2015. *Analisis Wacana Pragmatik*. Bandung: Angkasa.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University
- Moleong, Lexy J. 2001. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung Remaja Rosdakarya.
- Nadar, FX. 2009. *Pragmatik dan Penelitian Pragmatik*. Yogyakarta : Graha Ilmu
- Pranowo & Sudaryanto. 2001. *Kamus Pepak Jawa Basa Jawa*. Yogyakarta: Badan Kongres Bahasa Jawa.
- Purwo, Kaswanti Bambang. 1990. *Pragmatik dan Pengajaran Bahasa: Menyibak Kurikulum 1984*. Yogyakarta: Kanisius
- Putrayasa, Ida Bagus. 2015. *Pragmatik*. Yogyakarta: Graha Ilmu.
- Rustono. 1999. *Pokok-pokok Pragmatik*. Semarang: CV IKIP Semarang Press.
- Santoso, Riyadi. 1999. *Semiotika sosial pandangan terhadap bahasa*. Jawa Tengah : JP Press Pustaka Eurika
- Tarigan, Henry Guntur. 2009. *Pengajaran Pragmatik*. Bandung: Angkasa Group
- Wijana, I. Dewa Putu.1996. *Dasar-Dasar Pragmatik*. Yogyakarta: Andi
- Yule, Gilpanuturn Brown. 1996. *Analisis Wacana*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama
- _____, George. 2014. *Pragmatik*. Yogyakarta: Pustaka Belajar
- Jurnal**
- Surana, I Dewa Putu Wijana, S. U. M. A., & Poedjosoedarmo, S. (2015). Variasi Bahasa Dalam Stiker Humor (Doctoral Dissertation, Universitas Gadjah Mada). (online) sajrone (http://etd.repository.ugm.ac.id/index.php?mod=book_detail&sub=BookDetail&act=view&typ=h7buku_id=87892&obyek_id=unitid=&jenis_id=). (Dideleng 23 Januari 2020)
- Basir, Udjang Pr. M. 2016. *Konstelasi Bahasa Jawa pada pagelaran Wayang Purwa Ki Enthus Susmono: Sebuah Refleksi Cocial Culture Masyarakat Jawa Masa Kini* (Kajian Sociolinguistik) (Online) https://www.academia.edu/36873448/Udjang_Wayang.dan_Potret_Budaya (Dideleng 3 Februari 2020)